

FTAХР
11.15.23

Нұржан Болатұлы¹, Данагуль Копежанова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультетінің докторанты, әлеуметтік ғылымдар магистрі,
Астана, Қазақстан
e-mail: bolatuly_n_4@enu.kz
<https://orcid.org/0009-0009-0340-5971>

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультетінің доценті, PhD,
Астана, Қазақстан
e-mail: kopezhanova_dye@enu.kz
<https://orcid.org/0000-0003-2830-114X>

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ САЯСИ ТРАНСПАРЕНТТІЛІК: ТАРИХИ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ КОНТЕКСТ

Аңдатпа. Мақалада Орталық Азия елдеріндегі саяси транспаренттіліктің тарихи қалыптасуы мен қазіргі кезеңдегі дамуы жан-жақты қарастырылады. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін аймақ мемлекеттері тәуелсіздік алып, жаңа саяси институттар мен басқару жүйелерін қалыптастыру жолында күрделі кезеңдерден өтті. Осы процесте ашықтық пен есеп берушілік қағидаттарын енгізу саяси тұрақтылықты қамтамасыз етудің және демократиялық институттарды нығайтудың маңызды шарты ретінде айқындалды.

Зерттеудің басты мақсаты – Орталық Азия елдеріндегі саяси транспаренттіліктің эволюциясын тарихи тұрғыда саралап, оның заманауи саяси процестерге ықпалын анықтау. Мақалада Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстандағы саяси реформалар, ақпараттық ашықтық деңгейі, азаматтық қоғамның рөлі мен цифрландыру үдерістерінің әсері салыстырмалы түрде талданады. Автор аймақ елдеріндегі транспаренттілік деңгейінің саяси мәдениет, тарихи тәжірибе және билік құрылымдарының ерекшеліктеріне тәуелді екенін атап өтеді.

Мақалада Орталық Азиядағы транспаренттілікті арттырудың негізгі бағыттары мен әлеуетті сын-қатерлері айқындалады. Авторлар қазіргі таңда цифрлық технологиялар мен жасанды интеллекттің енгізілуі мемлекеттік басқаруда ашықтықты арттырудың жаңа мүмкіндіктерін ашатынын көрсетеді. Сонымен қатар, Қ. Тоқаевтың бастамасымен жүргізіліп

жатқан «Әділетті Қазақстан» тұжырымдамасы аясындағы саяси жаңғыру үдерістері аймақ елдері үшін үлгі боларлық бағыт ретінде талданады.

Түйін сөздер: Орталық Азия, саяси транспаренттілік, демократия, цифрландыру, жасанды интеллект, мемлекеттік басқару, азаматтық қоғам.

Нуржан Болатулы, Данагуль Копежанова

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ТРАНСПАРЕНТНОСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И СОВРЕМЕННЫЙ КОНТЕКСТ

Аннотация. В статье рассматривается процесс формирования и развития политической транспарентности в странах Центральной Азии в исторической и современно-политической перспективе. После распада Советского Союза государства региона прошли сложный путь становления политических институтов и систем управления. Внедрение принципов открытости и подотчётности стало важным условием обеспечения политической стабильности и укрепления демократических институтов.

Основная цель исследования — провести исторический анализ эволюции политической транспарентности в странах Центральной Азии и определить её влияние на современные политические процессы. В статье на сравнительной основе анализируются реформы, уровень информационной открытости, роль гражданского общества и влияние процессов цифровизации в Казахстане, Кыргызстане, Узбекистане, Таджикистане и Туркменистане. Автор подчёркивает, что уровень транспарентности в регионе во многом зависит от политической культуры, исторического опыта и особенностей властных структур каждой страны.

В результате исследования выделены ключевые направления и потенциальные вызовы в деле повышения транспарентности в Центральной Азии. Авторы отмечают, что внедрение цифровых технологий и искусственного интеллекта открывает новые возможности для повышения открытости государственного управления. В статье также рассматриваются политические реформы в рамках концепции «Справедливый Казахстан», инициированной президентом К. Токаевым, как возможный пример для других стран региона.

Ключевые слова: Центральная Азия, политическая транспарентность, демократия, цифровизация, искусственный интеллект, государственное управление, гражданское общество.

Nurzhan Bolatuly, Danagul Kopezhanova

POLITICAL TRANSPARENCY IN CENTRAL ASIA: HISTORICAL ANALYSIS AND CONTEMPORARY CONTEXT

Abstract. This article explores the historical formation and contemporary development of political transparency in the countries of Central Asia. After the collapse of the Soviet Union, the states of the region went through a complex process of building political institutions and governance systems. The introduction of openness and accountability principles became a crucial condition for ensuring political stability and strengthening democratic institutions.

The main objective of the research is to analyze the historical evolution of political transparency in Central Asia and to identify its impact on current political processes. The article provides a comparative analysis of reforms, levels of informational openness, the role of civil society, and the influence of digitalization processes in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan. The author emphasizes that the level of transparency in the region largely depends on political culture, historical experience, and the structure of power relations in each state.

As a result, the study identifies the main directions and potential challenges for improving transparency in Central Asia. The authors highlight that the introduction of digital technologies and artificial intelligence opens new opportunities for greater openness in public administration. The political reforms initiated by President Kassym-Jomart Tokayev within the framework of the «Fair Kazakhstan» concept are analyzed as an example of progressive transformation for the region.

Keywords: *Central Asia, political transparency, democracy, digitalization, artificial intelligence, Public Administration, civil society.*

КІРІСПЕ

Орталық Азия елдерінің тәуелсіздік алғаннан кейінгі саяси даму жолы аймақтық және жаһандық зерттеулердің маңызды бағыттарының бірі болып табылады. 1991 жылы Кеңес Одағының ыдырауы нәтижесінде бұл өңір жаңа тарихи бетбұрысқа қадам басты. Кеңестік басқару жүйесінен кейінгі кезеңде Орталық Азия елдері өздерінің ұлттық мемлекеттерін құрумен қатар, саяси институттар мен басқару құрылымдарын қалыптастыруға бағытталған күрделі және көпқырлы реформалар жүргізді. Осы тарихи кезеңде транспаренттілік, яғни билік пен қоғам арасындағы өзара ашықтық пен сенімді нығайту ұғымы аймақ елдерінің саяси тұрақтылығы мен дамуындағы шешуші факторлардың бірі ретінде көрініс тапты.

Саяси транспаренттілік – бұл мемлекеттік биліктің шешім қабылдау үдерістерінің ашық болуы, қоғамның ақпаратқа қолжетімділігін қамтамасыз ету, есеп берушілік пен қоғамдық бақылаудың тиімді жүйесін орнату дегенді білдіреді. Бұл ұғым демократиялық басқарудың негізгі қағидаларының бірі болып табылады және қазіргі заманғы мемлекеттік саясаттың сапасын айқындайтын индикатор ретінде қарастырылады. Транспаренттілік деңгейі жоғары болған сайын, азаматтардың билікке деген сенімі артады, сыбайлас жемқорлық қаупі азаяды және саяси жүйенің тұрақтылығы күшейеді. Осы тұрғыдан алғанда, Орталық Азия мемлекеттерінің әрқайсысында транспаренттілік саясатының тарихи қалыптасуы мен оны іске асыру тетіктері өзіндік ерекшелікке ие.

Қазақстан тәуелсіздік жылдарында біртіндеп саяси реформалар жүргізу арқылы мемлекеттік басқарудың ашықтығын арттыруға бағытталған институционалдық қадамдар жасады. Ақпаратқа қол жеткізу туралы заңның қабылдануы, «Ашық үкімет» тұжырымдамасының енгізілуі және цифрландыру саясаты билік пен қоғам арасындағы өзара сенімді нығайтуға мүмкіндік берді. Қырғызстанда азаматтық қоғамның белсенділігі мен БАҚ еркіндігі транспаренттілікті арттырудың негізгі факторларының бірі ретінде көрінді. Өзбекстан соңғы жылдары жаңа президенттік реформалар нәтижесінде билік құрылымдарын ашық етуге және сыбайлас жемқорлықпен күресті күшейтуге бағытталған шараларды қолға алды. Ал Тәжікстан мен Түрікменстанда бұл үдерістер баяу жүріп келе жатқаны байқалады, себебі саяси жүйенің орталықтандырылған сипаты мен ақпараттық шектеулер әлі де басым.

Орталық Азиядағы саяси транспаренттіліктің тарихи контекстін зерттеу аймақ елдерінің демократиялық эволюциясын, басқару мәдениетін және саяси институттардың даму логикасын түсінуге мүмкіндік береді. Кеңестік кезеңнен кейінгі өтпелі дәуірде бұл елдер алдында тұрған басты міндет – билік пен қоғам арасындағы жаңа әлеуметтік келісім моделін қалыптастыру болды. Осы тұрғыдан алғанда, транспаренттілік қағидаты тек саяси құрал ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік сенімділік пен ұлттық бірлікті нығайтудың маңызды элементіне айналды.

Қазіргі таңда жаһандану және цифрлық технологиялар дәуірінде саяси транспаренттіліктің жаңа формалары пайда болуда. Электрондық үкімет, ашық деректер платформалары, цифрлық есептілік жүйелері мен жасанды интеллект негізіндегі басқару шешімдері мемлекеттік биліктің тиімділігін арттырумен қатар, қоғамның қатысу деңгейін кеңейтіп отыр. Қазақстанда К. Тоқаевтың бастамасымен жүзеге асып жатқан «Әділетті Қазақстан» тұжырымдамасы осы жаңа кезеңнің айқын көрінісі болып табылады. Бұл тұжырымдама әділеттілік, ашықтық, демократия және цифрландыру қағидаларына сүйене отырып, басқару мәдениетінің жаңа стандарттарын енгізуге бағытталған.

Сонымен қатар, Орталық Азиядағы саяси транспаренттілік мәселесі тек ішкі саяси факторлармен шектелмейді. Аймақ елдерінің геосаяси жағдайы, халықаралық ұйымдармен ынтымақтастығы және шетелдік инвестициялар тарту қажеттілігі де бұл бағыттағы саясатқа әсер етеді. Инвестициялық сенімділік пен сыртқы имидждің қалыптасуында мемлекеттік ашықтықтың деңгейі шешуші рөл атқарады. Осы себепті транспаренттілік бүгінде ұлттық қауіпсіздік пен тұрақтылықтың құрамдас бөлігіне айналып отыр.

Мақаланың өзектілігі – Орталық Азия елдерінің тарихи тәжірибесіне сүйене отырып, қазіргі кезеңдегі саяси транспаренттіліктің даму үрдістерін, ерекшеліктерін және болашақ бағыттарын анықтау. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы әдіс, институционалдық және жүйелік талдау тәсілдері қолданылып, әрбір мемлекеттің саяси реформаларының ерекшеліктері мен қоғамдық қатысу деңгейі кешенді түрде қарастырылады.

Осылайша, бұл зерттеу аймақтың саяси даму логикасын түсінуге, саяси транспаренттілікті арттыруға бағытталған стратегиялық шешімдердің тиімділігін бағалауға және Орталық Азиядағы демократиялық трансформацияның жалпы бағытын анықтауға үлес қосады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Бұл зерттеу жұмысы саяси ғылымдағы тарихи-салыстырмалы және институционалдық талдау әдістеріне негізделеді. Орталық Азия елдеріндегі саяси транспаренттіліктің қалыптасуы мен дамуын зерттеу барысында кеңестік кезеңнен кейінгі өтпелі қоғамдардағы саяси жүйелердің трансформациясы тарихи контекстте қарастырылды. Тарихи әдіс арқылы әр елдің тәуелсіздік алғаннан кейінгі реформалар бағыты, билік құрылымдарының эволюциясы және ақпараттық ашықтық саясатының қалыптасу кезеңдері жүйелі түрде талданды. Бұл тәсіл зерттеуге уақыттық сабақтастықты енгізіп, аймақ елдерінің саяси тәжірибелерін салыстыра зерделеуге мүмкіндік берді.

Салыстырмалы талдау әдісі (comparative analysis) зерттеудің негізгі логикалық тірегі ретінде пайдаланылды. Осы әдіс арқылы Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстандағы саяси транспаренттілік деңгейлері мен реформалардың мазмұны өзара салыстырылды. Әр мемлекеттің ашықтық саясатына әсер ететін ішкі факторлар (саяси мәдениет, азаматтық қоғамның белсенділігі, ақпараттық саясат) мен сыртқы факторлар (аймақтық ынтымақтастық, халықаралық ұйымдардың ықпалы, инвестициялық тартымдылық) кешенді түрде қарастырылды. Бұл салыстырмалы әдіс зерттеудің объективтілігін артты-

рып, әр елдің саяси даму логикасын контекстуалды тұрғыдан түсіндіруге мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, зерттеу барысында жүйелік және сапалық талдау (systemic and qualitative analysis) тәсілдері қолданылды. Жүйелік әдіс арқылы саяси транспаренттілік құбылысы мемлекет, қоғам және ақпараттық орта арасындағы өзара байланыс жүйесі ретінде қарастырылды. Ал сапалық талдау мемлекеттік бағдарламалар, ресми құжаттар, президенттік жолдаулар, сараптамалық есептер және халықаралық индекстер (мысалы, Transparency International, Freedom House, UNDP Governance Indicators) деректерін талдау арқылы жүзеге асырылды. Осы әдістемелік тәсілдердің үйлесімді қолданылуы зерттеу нәтижелерінің ғылыми негізділігін қамтамасыз етіп, Орталық Азия елдеріндегі саяси транспаренттілік үрдістерін кешенді тұрғыдан сипаттауға мүмкіндік берді.

ТАЛҚЫЛАУ

1. Тарихи эволюция және саяси транспаренттіліктің қалыптасу алғышарттары. Орталық Азия елдеріндегі саяси транспаренттіліктің қалыптасуы тәуелсіздік алған 1990-жылдардың басынан бастау алады. Кеңестік жүйе ыдырағаннан кейін бұл мемлекеттер саяси және экономикалық реформаларды бір мезетте жүргізуге мәжбүр болды. Осы тарихи кезеңде билік жүйелерін қайта құрумен қатар, қоғам мен үкімет арасындағы қатынастың жаңа моделі ізделді. Саяси транспаренттілік ұғымы бастапқыда «демократиялық жаңғырудың» құрамдас бөлігі ретінде қабылданды, бірақ оның нақты тетіктерін жүзеге асыру әр елде әртүрлі деңгейде жүрді.

1990-жылдардың ортасына қарай Орталық Азия мемлекеттерінде саяси транспаренттілік ұғымы мемлекеттік басқару мәдениетінің маңызды элементіне айнала бастады. Алайда бұл үдеріс аймақ елдерінде біркелкі жүрмеді. Қазақстанда экономикалық тұрақтандыру мен саяси модернизация қатар өрбіді, бұл жағдай ақпараттық ашықтыққа, мемлекеттік институттардың есептілігіне және БАҚ-тың даму еркіндігіне белгілі бір дәрежеде жол ашты. Өзбекстан, Тәжікстан мен Түрікменстанда, керісінше, саяси жүйенің орталықтандырылған сипаты ұзақ уақыт бойы транспаренттік тетіктердің дамуын тежеп отырды. Қырғызстанда көппартиялылық пен азаматтық қоғамның белсенділігі ертерек қалыптасқанымен, саяси тұрақсыздық транспаренттік реформалардың жүйелілігіне кері әсерін тигізді.

2000-жылдардан бастап аймақтағы елдер халықаралық ұйымдармен, әсіресе БҰҰ, Дүниежүзілік банк және ЕҚЫҰ сияқты институттармен серіктестікті кеңейтіп, мемлекеттік саясатта «ашық үкімет», «ақпаратқа қолжетімділік» және «электронды басқару» сияқты ұғымдарды

енгізе бастады. Бұл кезеңде саяси транспаренттілік тек жариялылық немесе есептілік ұғымдарымен шектелмей, қоғамның сенімін арттыру мен сыбайлас жемқорлықты азайтудың басты шарты ретінде қарастырыла бастады. Нәтижесінде аймақ елдерінде ақпараттық технологиялар мен цифрландыру үдерістерінің дамуы билік пен азаматтық қоғам арасындағы өзара қатынасты жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік берді (Kudaibergenova 2020, 501-б). Төмендегі кестеде Орталық Азия елдеріндегі транспаренттіліктің тарихи кезеңдері мен негізгі сипаттары көрсетілген:

1-кесте – Орталық Азия елдеріндегі саяси транспаренттіліктің тарихи кезеңдері

Кезеңдері	Уақыты	Негізгі сипаттамалары	Ерекше мысалдар
I кезең – Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары.	1991–2000 жж.	Мемлекеттік институттардың қалыптасуы, конституциялық құрылымның бекітілуі, биліктің орталықтануы.	Қазақстанда жаңа Конституция (1995), Өзбекстанда президенттік басқару моделі.
II кезең – Институционалдық жаңғыру.	2000–2010 жж.	Саяси партиялардың құрылуы, БАҚ рөлінің артуы, алғашқы ашықтық бастамалары	Қырғызстанда 2005 жылғы «Қызғалдақ революциясы».
III кезең – Ақпараттық қоғам мен цифрландыру дәуірі.	2010–2020 жж.	Электрондық үкіметтің дамуы, ашық деректер порталының іске қосылуы, халықаралық рейтингтерге қосылу	Қазақстанда «Ашық үкімет» платформасы (2013), Өзбекстанда «e-gov» жүйесі.
IV кезең – Жаңа саяси реформалар және әділеттілік тұжырымдамасы.	2020 ж. –бүгінге дейін.	Жаңа конституциялық реформалар, азаматтық қатысу тетіктерінің кеңеюі, жасанды интеллект пен big data қолдану.	Қазақстанда «Әділетті Қазақстан» реформалары, Өзбекстанда 2023 ж. Конституциясы.

Бұл кезеңдік жіктеу көрсеткендей, аймақ елдеріндегі саяси транспаренттіліктің дамуы біркелкі емес сипатта болды. Қазақстан мен Қырғызстанда, Өзбекстанда ашықтықтың институционалдық негіздері ертерек қалыптасса, Түрікменстан мен Тәжікстанда бұл үрдіс әлі де баяу жүріп келеді. Дегенмен, соңғы онжылдықта барлық елдерде электрондық басқару мен цифрландыру саясаты транспаренттілікті арттырудың негізгі құралына айналды.

2. Қазіргі тенденциялар және салыстырмалы талдау. Қазіргі кезеңде Орталық Азия елдерінің саяси транспаренттілігін салыстырмалы

түрде талдау олардың демократиялық даму деңгейін, биліктің есептілігі мен қоғамның ақпаратқа қолжетімділігін айқындайды.

Халықаралық ұйымдардың деректері (Transparency International, Freedom House, UNDP) көрсеткендей, соңғы бес жылда Қазақстан мен Өзбекстан ашықтық көрсеткіштері бойынша аймақта көш бастап отыр. Қырғызстанда да азаматтық белсенділік жоғары болғанымен, саяси тұрақсыздық ашықтықтың тиімділігін төмендетеді. Ал Тәжікстан мен Түрікменстанда ақпараттық шектеулер мен орталықтандырылған билік жүйесі транспаренттілікті шектейді. Соңғы жылдары аймақтағы саяси транспаренттілік үрдістеріне цифрландыру, жасанды интеллектті енгізу және мемлекеттік қызметтердің электронды форматқа көшуі айтарлықтай әсер етті (Davletbayeva, Z., Bekish, U., Zagrebin, A., Kusherbayev, A., 2025, 112-б).

Қазақстанда «Ашық Үкімет» платформасы мен «eGov.kz» жүйесінің дамуы мемлекеттік шешімдердің жариялылығын арттырып, азаматтардың өтініштері мен шағымдарын онлайн бақылау мүмкіндігін кеңейтті. Өзбекстанда да соңғы реформалар нәтижесінде қоғамдық кеңестер мен қоғамдық бақылау институттары белсенді жұмыс істей бастады. Қырғызстанда әлеуметтік желілер мен тәуелсіз ақпараттық ресурстар биліктің шешімдеріне қоғам тарапынан бақылауды күшейтті. Алайда Тәжікстан мен Түрікменстанда интернет бостандығы мен ақпаратқа қолжетімділік шектеулі күйінде қалып отыр. Бұл жағдай аймақ елдерінің саяси ашықтық индексындағы айырмашылықтарды айқын көрсетеді және болашақта транспаренттілік саясатының бағыттарын айқындауда маңызды факторға айналуға.

2-кесте – Орталық Азия елдеріндегі саяси транспаренттіліктің салыстырмалы көрсеткіштері (2024 жылғы деректер)

Орталық Азия мемлекеттері	Transparency International индексі (0–100)	Freedom House ұпайы (0–100)	Электрондық үкімет даму индексі (EGDI, БҰҰ)	Азаматтық қоғам белсенділігі (сапалық баға)
Қазақстан	39	46	0.73	Орташа деңгей – белсенді ҮЕҰ, онлайн-петициялар дамып келеді.
Қырғызстан	35	39	0.68	Жоғары белсенділік, бірақ саяси тұрақсыздық байқалады.
Өзбекстан	33	29	0.71	Реформалар кезеңінде, ашықтық артып келеді.

Тәжікстан	25	20	0.59	Төмен белсенділік, ақпаратқа қолжетімділік шектеулі.
Түрікменстан	18	8	0.55	Жабық саяси жүйе, қоғам қатысуы шектеулі.

Бұл мәліметтерден көрініп тұрғандай, аймақ елдерінің транспаренттілік деңгейі айқын айырмашылықтарға ие. Қазақстан цифрландыру мен құқықтық реформаларды үйлестіре отырып, мемлекеттік есептілікті арттыруға бағытталған жүйелі саясат жүргізуде. Өзбекстан соңғы жылдары саяси реформалар арқылы халықаралық ашықтық рейтингтерінде өз орнын жақсартып келеді. Қырғызстанда ашықтық деңгейі жоғары болғанымен, саяси тұрақсыздық пен жиі ауысатын үкіметтер оның тұрақтылығын төмендетеді. Ал Тәжікстан мен Түрікменстанда орталықтандырылған билік құрылымы мен БАҚ-тың шектеулі еркіндігі ақпараттық ашықтықты тежейді.

3. Аймақтық ерекшеліктер мен болашақ бағыттар. Орталық Азиядағы саяси транспаренттіліктің дамуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі — саяси мәдениет пен тарихи тәжірибенің айырмашылығы. Кеңестік мұрадан қалған бюрократиялық құрылымдар мен саяси шешім қабылдау мәдениеті көптеген жағдайда билік органдарының ашықтық деңгейін төмендетеді. Дегенмен, соңғы онжылдықта аймақта демократиялық басқару мәдениеті біртіндеп қалыптасып келеді.

Қазақстанда «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы, цифрлық мемлекеттік қызметтер, және ашық бюджет жобалары халықтың билікке сенімін арттыруда маңызды рөл атқаруда. Бұл бағыттағы реформалар тек ішкі тұрақтылықты нығайтып қана қоймай, сонымен қатар халықаралық деңгейде елдің саяси беделін арттыруға мүмкіндік береді (Тоқаев Қ-Ж. К. 2022).

Болашақта Орталық Азияда транспаренттілікті күшейтудің негізгі бағыттары мыналар болуы мүмкін:

Цифрлық үкімет пен жасанды интеллектті қолдану арқылы есептілік пен ашықтықты арттыру;

Азаматтық қоғам мен тәуелсіз БАҚ-тың институционалдық рөлін күшейту;

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы дербес агенттіктердің тиімділігін арттыру;

Мемлекеттік шешім қабылдау үдерісіне қоғамды кеңінен тарту;

Аймақтық деңгейде «Орталық Азия ашықтық платформасын» құру.

Жаһандану дәуірінде саяси транспаренттілік ұғымы ұлттық мүддемен қатар халықаралық имидждің де негізгі элементіне айналып отыр.

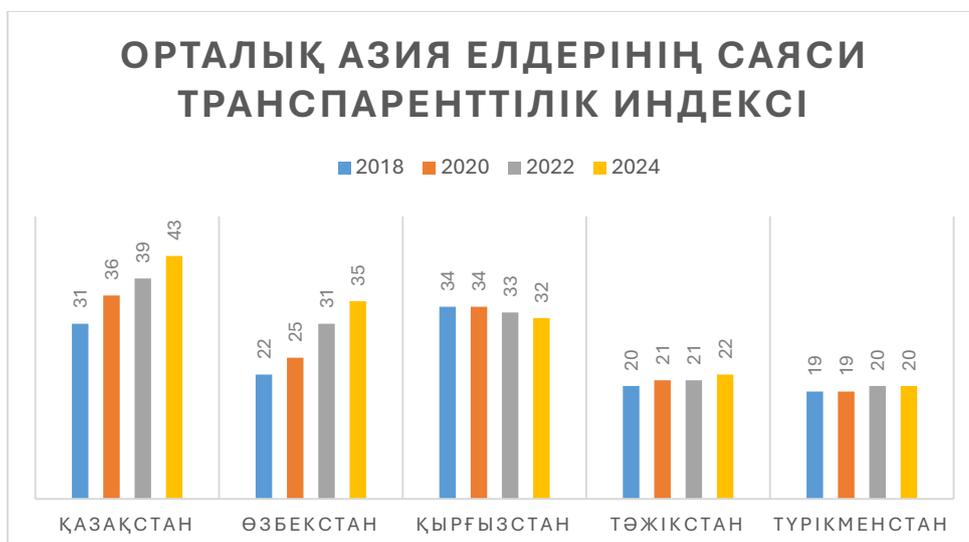
Ашықтық пен әділеттілік қағидаларына сүйенген басқару жүйесі аймақ елдеріне ұзақ мерзімді тұрақтылық пен даму әлеуетін қамтамасыз етеді. Осы тұрғыдан алғанда, Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан» саяси бағыты — аймақтық үлгі ретінде қарастырылуға лайық тәжірибе.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Зерттеу барысында Орталық Азия мемлекеттерінің саяси транспаренттілігіне қатысты халықаралық рейтингтер, мемлекеттік саясат құжаттары және қоғамдық пікір сауалнамалары егжей-тегжейлі талданды. Алынған деректер көрсеткендей, соңғы онжылдықта аймақта ашықтық деңгейі баяу, бірақ тұрақты түрде өсіп келеді. Бұл үрдіске ең алдымен цифрландыру, мемлекеттік басқарудағы реформа және азаматтық қоғам институттарының күшеюі әсер етуде. Сонымен қатар, аймақ елдерінің тарихи тәжірибесі мен саяси мәдениеті де транспаренттілікке деген көзқарасты айқындайды.

Зерттеу барысында Transparency International ұйымының 2018–2024 жылдар аралығындағы Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі (CPI), Freedom House демократиялық даму рейтингі және UNDP Governance Indicators деректері пайдаланылды. Талдау нәтижесі бойынша Қазақстан мен Өзбекстанда соңғы жылдары едәуір оң серпіліс байқалады, ал Қырғызстанда тұрақсыздық көрсеткіштерге әсер етсе де, азаматтық қоғам белсенділігі жоғары деңгейде сақталған. Тәжікстан мен Түрікменстанда бұл көрсеткіштер салыстырмалы түрде төмен деңгейде қалып отыр (Kurmanov B. 2021).

1-диаграмма. Орталық Азия елдерінің саяси транспаренттілік индексі (2018–2024).
(Дерек көзі: Transparency International, 2024 жыл)

Жоғарыдағы деректер аймақ елдеріндегі саяси транспаренттіліктің біртіндеп жақсарып келе жатқанын айқын көрсетеді. Әсіресе Қазақстан мен Өзбекстанда соңғы бес жыл ішінде индекстің 10-нан астам пунктке өсуі мемлекеттік басқарудағы реформалардың тиімділігін білдіреді. Қазақстан жағдайында «Ашық бюджеттер», «Электронды үкімет» және мемлекеттік қызмет көрсету порталдарының дамуы шешім қабылдау процесін ашық етуге елеулі үлес қосты.

Өзбекстанда президент Ш. Мирзиёевтің бастамасымен жүргізілген әкімшілік реформа қоғам мен билік арасындағы диалогты жандандырып, БАҚ еркіндігін кеңейтті.

Қырғызстанда ашықтық деңгейі салыстырмалы түрде жоғары болғанымен, жиі ауысатын үкіметтер мен саяси дағдарыстар транспаренттіліктің тұрақтылығына теріс әсер етуде. Ал Тәжікстан мен Түрікменстанда ақпараттық саясаттың шектеулілігі, интернет цензурасы және тәуелсіз БАҚ-тың жетіспеушілігі билік пен қоғам арасындағы сенімге нұқсан келтіруде. Бұл факторлар аймақтағы елдердің даму қарқынына айтарлықтай ықпал етеді.

Дегенмен, аймақ елдерінің саяси транспаренттілігін арттыру тек техникалық немесе институционалдық мәселе емес — бұл ең алдымен саяси мәдениеттің қалыптасу деңгейімен және қоғамның ақпараттық сауаттылығымен тығыз байланысты. Егер қоғам билік институттарының қызметін бақылау мен талдау мәдениетін дамытпаса, ең озық цифрлық құралдар да өз нәтижесін толық бере алмайды. Сондықтан Орталық Азия мемлекеттері үшін транспаренттілікті қамтамасыз етудің басты тетігі — халықтың ақпараттық мәдениетін арттыру, азаматтық бастамаларды қолдау және мемлекеттік органдардың жауапкершілік деңгейін арттыру болып табылады. Бұл бағыттағы табысты тәжірибелер Қазақстан мен Қырғызстанда байқалуда, мұнда қоғамдық ұйымдар мен сарапшылар билік шешімдеріне қатысты баламалы пікір айтып, ашық диалог алаңдарын қалыптастыруда (Turdiev B. 2024, 29-б).

Сонымен қатар, аймақтың сыртқы серіктестерімен қарым-қатынасы да транспаренттілік көрсеткіштеріне тікелей әсер етуде. Еуропалық Одақ, БҰҰ және Дүниежүзілік банк секілді халықаралық ұйымдар аймақ елдеріне институционалдық ашықтық пен сыбайлас жемқорлықпен күрес саласында техникалық және қаржылық қолдау көрсетуде. Мұндай ынтымақтастық мемлекеттік басқарудағы стандарттардың жақсаруына, есептілік жүйесінің нығаюына ықпал етеді. Алайда аймақ елдерінің көпшілігінде бұл реформалар жиі декларативті сипатта қалып, іс жүзіндегі өзгерістер баяу жүреді. Сондықтан болашақта транспаренттілікті арттыру үшін саяси ерік-жігерді күшейту, институционалдық бақылау тетіктерін нақты іске қосу және қоғамның билікке деген сенімін арттыру шешуші мәнге ие болмақ (World Bank. 2022).

3-кесте. Орталық Азия елдерінің транспаренттілік көрсеткіштеріне әсер ететін негізгі факторлар

Факторлар	Қазақстан	Өзбекстан	Қырғызстан	Тәжікстан	Түрікменстан
Цифрландыру деңгейі	Жоғары	Орташа	Орташа	Төмен	Төмен
Азаматтық қоғам белсенділігі	Орташа	Орташа	Жоғары	Төмен	Өте төмен
БАҚ еркіндігі	Орташа	Орташа	Жоғары	Төмен	Өте төмен
Мемлекеттік есептілік	Жоғары	Орташа	Орташа	Төмен	Төмен
Халықаралық ынтымақтастық	Жоғары	Жоғары	Орташа	Төмен	Өте төмен

Кестедегі мәліметтерге сәйкес, транспаренттілікті арттыруда ең басты рөл атқаратын факторлар — цифрландыру, азаматтық қоғам белсенділігі және мемлекеттік есептіліктің жоғарылауы болып табылады. Қазақстан мен Өзбекстанда бұл бағыттарда нақты мемлекеттік бағдарламалар қабылданып, нәтижесінде халықтың ақпаратқа қолжетімділігі артып келеді. Қырғызстанда азаматтық қоғамның сергектігі байқалғанымен, мемлекеттік аппараттың әлсіздігі мен жиі болатын саяси өзгерістер реформалардың тиімді жүзеге асуына кедергі келтіреді.

Сонымен бірге, транспаренттілікті қамтамасыз етудің табыстылығы аймақ елдерінің билік пен қоғам арасындағы өзара сенім деңгейіне де тәуелді. Егер мемлекеттік институттар азаматтардың пікірін ескеріп, шешім қабылдау процесіне қоғамды тартса, реформалардың нәтижелілігі әлдеқайда жоғары болмақ. Бұл тұрғыда Қазақстанда қоғамдық кеңестер мен онлайн-петиция тетіктері тиімді жұмыс істей бастады, ал Өзбекстанда «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы азаматтық диалог мәдениетін нығайтуға мүмкіндік берді. Алайда кейбір елдерде бюрократиялық тосқауылдар мен саяси орталықтандыру тенденциясы ашықтыққа шектеу қойып отыр. Сондықтан транспаренттілікті жүйелі түрде дамыту үшін аймақ елдеріне институционалдық тұрақтылық пен азаматтардың қатысу әлеуетін қатар күшейту қажет (Transparency International, 2024).

2-диаграмма. 2018–2024 жылдар аралығындағы саяси
транспаренттіліктің өсу қарқыны (%).

(Дерек көзі: Freedom House, Transparency International, 2024 ж.)

Бұл диаграмма саяси транспаренттіліктің динамикалық сипатын бейнелейді. Кестеден байқағанымыздай, Қазақстан мен Өзбекстанда 2018–2024 жылдар аралығында айтарлықтай оң өсу байқалады. Қазақстанда бұл нәтижелерге ең алдымен «Ашық үкімет» тұжырымдамасы мен «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының жүйелі іске асырылуы әсер етті. Мемлекеттік органдардың есептілігін арттыру, бюджеттік ашықтық және мемлекеттік қызметшілердің этикалық стандарттарын қатаңдату азаматтардың сенімін күшейтті.

Өзбекстанда соңғы жылдары жүргізілген әкімшілік және құқықтық реформалар, сондай-ақ қоғамдық бақылау механизмдерінің енгізілуі ақпаратқа қолжетімділік деңгейін арттырды. Бұл елде БАҚ саласындағы либерализация, интернет кеңістігінің ашықтығы және мемлекеттік құрылымдардағы кадрлық жаңару процесі транспаренттілік деңгейін көтерудің негізгі факторы болды (Нұрпейісов А., Жунусова Д. 2023, 52-б.)

Қырғызстанда жағдай күрделі — мұнда азаматтық белсенділік жоғары болғанымен, билік құрылымдарындағы тұрақсыздық пен институционалдық әлсіздік транспаренттік процестердің нәтижелілігін төмендетеді.

Тәжікстан мен Түрікменстанда болса, мемлекеттік саясаттың жабық сипаты, ақпараттық кеңістіктің шектеулілігі және тәуелсіз БАҚ-тың аздығы ашықтықты арттыруға мүмкіндік бермей отыр (OECD 2017-2024).

Салыстырмалы талдау және негізгі қорытындылар

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Орталық Азиядағы саяси транспаренттіліктің дамуы біртекті емес сипатқа ие. Төмендегі негізгі аралық үш қорытындыны атап өтуге болады:

1. Аймақтық айырмашылықтар айқын. Қазақстан мен Өзбекстанда реформалардың жүйелілігі мен саяси модернизацияның нәтижесінде транспаренттілік деңгейі тұрақты өсіп келеді. Ал Қырғызстанда белсенді азаматтық қоғам болғанымен, институционалдық тұрақсыздық кедергі келтіреді.

2. Транспаренттілікті арттыруда цифрландыру шешуші рөл атқарады. Электронды үкімет, деректердің ашық базасы және жасанды интеллектке негізделген аналитикалық платформалар биліктің есептілігін арттырады. Бұл бағытта Қазақстан мен Өзбекстан аймақтағы жетекші елдерге айналуға.

3. Сенім факторы — ең әлсіз буын. Көптеген елдерде халықтың билікке деген сенімі жеткілікті деңгейде қалыптаспаған. Бұл транспаренттілік тетіктерінің толық жұмыс істеуіне кедергі жасайды.

4-кесте. Орталық Азия елдерінің транспаренттілік саясатының басым бағыттары

Ел	Нақты бастама / бағдарлама (ресми атауы)	Негізгі мақсаты (қысқаша)	Ескерту (дереккөзі)
Қазақстан	«Ашық үкімет» (Open Government) және «Цифрлық Қазақстан» бағдарламалары.	Мемлекеттік басқарудың ашықтығын арттыру, электрондық қызметтерді дамыту, бюджеттік және әкімшілік есептілікті күшейту.	Ресми және ЭЫДҰ шолулары растайды.
Өзбекстан	«Интерактивті мемлекеттік қызметтердің бірыңғай порталы» (my.gov.uz); «Іс-Қимыл Стратегиясы» (2017-2021); «Цифрлық Өзбекстан – 2030».	Электронды үкіметті дамыту, ашық деректер, әкімшілік реформалар арқылы мемлекеттік қызметтің қолжетімділігі мен есептілігін арттыру.	Ұлттық порталдар мен ресми стратегиялар көрсетеді.
Қырғызстан	Ашық деректер порталы (data.gov.kg), мемлекет-қызметтер порталы және OGP (Open Government Partnership) бастамалары.	Ашық деректерді жариялау, парламенттік ашықтық және электронды қызметтер арқылы транспаренттілікті күшейту.	OGP мүшелігі және ашық деректер порталы туралы ресми ақпарат бар.

Тәжікстан	«E-government» концепциясы және мемлекеттік электрондық қызметтер бағдарламалары.	Мемлекеттік органдардың автоматтандырылуы, мемлекеттік қызметтерді цифрландыру және ішкі есептілікті арттыру.	E-government құжаты мен мемлекеттік бағдарламалар туралы ресми деректер бар.
Түрікменстан	Электрондық мемлекеттік қызметтер порталы (e.gov.tm) және цифрлық экономика жобалары.	Мемлекеттік қызметтерді электрондау, шектеулі ашықтық арқылы басқару тиімділігін арттыру.	Ресми порталдар бар, бірақ ақпараттық ашықтық деңгейі төмен.

Кестеде көрсетілгендей, Орталық Азия елдерінің әрқайсысы саяси транспаренттілікті арттыру бағытында өзіндік тәсіл қолдануда. Қазақстанда «Ашық үкімет» пен «Цифрлық Қазақстан» бағдарламалары институционалдық деңгейде ашықтық мәдениетін қалыптастырды. Бұл бастамалар мемлекеттік шешім қабылдау процесін қоғаммен байланыстыра отырып, есептілік пен сенімді арттыруға бағытталған.

Өзбекстан соңғы жылдары ауқымды әкімшілік және цифрлық реформаларды іске асырып, «Digital Uzbekistan — 2030» бағдарламасы арқылы мемлекеттік қызметтердің ашықтығын жүйелі түрде дамытып келеді. Бұл қадамдар елдің халықаралық имиджін жақсартып, қоғам мен билік арасындағы өзара сенімді нығайтты.

Қырғызстанда азаматтық қоғамның белсенділігі жоғары болғанымен, транспаренттілік саясаты саяси тұрақсыздық пен жиі болатын үкіметтік өзгерістер салдарынан баяу дамуда. OGP (Open Government Partnership) шеңберіндегі міндеттемелерді толық орындамау елдің ашықтық көрсеткіштеріне кері әсер етті.

Тәжікстан мен Түрікменстанда цифрландырудың жекелеген жобалары бар болғанымен, ақпаратқа қолжетімділік пен БАҚ еркіндігі шектеулі күйінде қалып отыр. Бұл елдерде транспаренттілік көбіне техникалық сипаттағы электронды қызметтермен шектеледі және азаматтық бақылау механизмдері жеткілікті дамымаған.

Жалпы алғанда, Орталық Азиядағы саяси транспаренттілік процесі эволюциялық сипатқа ие. Әр мемлекет өзінің ішкі саяси жүйесіне және басқару моделіне сай реформалар жүргізуде. Алайда аймақтық интеграция мен тәжірибе алмасу механизмдері күшейсе, транспаренттілік деңгейі де жоғарылай түсері сөзсіз. Осылайша, Орталық Азия елдеріндегі саяси транспаренттіліктің даму бағыттары бір жағынан ұқсас үрдістерге ие болғанымен, әр мемлекеттің ішкі саяси мәдениеті мен институттық әлеуетіне байланысты айырмашылықтар айқын байқалады. Қазақстан мен Өзбекстанда цифрландыру мен мемлекеттік есептілікті арттыру

нақты нәтижелер беріп отыр, ал Қырғызстан тәжірибесі азаматтық белсенділік пен институционалдық тұрақтылықтың тепе-теңдігін сақтаудың маңызын көрсетеді. Тәжікстан мен Түрікменстан үшін транспаренттілік саласында басты сын — ақпараттық ашықтық пен қоғамдық бақылау деңгейін арттыру қажеттігі болып отыр. Сондықтан болашақта аймақтық деңгейде ортақ стандарттар мен тәжірибе алмасу алаңдарын қалыптастыру Орталық Азияның саяси жүйелерін демократияландыру мен ашық басқаруға қарай жетелей түсер еді (Davletbayeva, Z., Bekish, U., Zagrebin, A., Kuserbayev, A. 2025, 109-б.).

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта келе, Орталық Азиядағы саяси транспаренттіліктің қалыптасуы мен эволюциясы аймақ елдерінің тәуелсіздік жылдарындағы саяси, әлеуметтік және институционалдық дамуымен тығыз байланысты. XX ғасырдың соңындағы посткеңестік кезең бұл елдер үшін түбегейлі өзгерістер дәуірі болды: орталықтандырылған басқарудан ашық және есепті мемлекеттік жүйеге өту қажеттілігі туындады. Осы үдеріс барысында әр мемлекет өз тарихи ерекшелігі мен ұлттық саяси дәстүріне сай жол таңдады. Соның нәтижесінде саяси транспаренттіліктің деңгейі мен қарқыны елдер арасында әркелкі қалыптасты.

Қазақстан мен Өзбекстан соңғы жылдары бұл бағытта айтарлықтай серпіліс жасаған мемлекеттер қатарында. Қазақстанда Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың бастамасымен жүргізіліп жатқан саяси және институционалдық реформалар «Әділетті Қазақстан» тұжырымдамасы аясында жаңа сапалық деңгейге көтерілді. Бұл реформалардың басты мақсаты – әділдік пен транспаренттілікті мемлекеттік басқарудың өзегіне айналдыру. Цифрландыру, мемлекеттік қызметтің есептілігі, азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысу мүмкіндіктері сияқты факторлар осы жаңа саяси мәдениеттің тірек элементтері болып отыр.

Өзбекстан да соңғы жеті жылда реформалар арқылы аймақтағы саяси ашықтықтың жаңа моделін қалыптастыра бастады. Елде «Digital Uzbekistan – 2030» стратегиясы мен әкімшілік реформалар нәтижесінде билік пен қоғам арасындағы байланыс нығайды, мемлекеттік органдардың есептілігі артты. Бұл тәжірибе аймақтық ынтымақтастық пен тәжірибе алмасу үшін маңызды үлгі болып табылады.

Сонымен бірге, Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстанның жағдайы Орталық Азиядағы саяси тұрақтылық пен транспаренттілік арасындағы нәзік тепе-теңдіктің маңыздылығын көрсетеді. Қырғызстандағы азаматтық белсенділіктің жоғары болуы – демократиялық серпілістің айғағы, алайда саяси тұрақсыздық пен жиі үкімет ауысуы ұзақ мерзімді

тұрақтылыққа кедергі келтіруде. Тәжікстан мен Түрікменстанда ақпараттық саясаттың шектеулі болуы мен БАҚ еркіндігінің төмен деңгейі саяси транспаренттіліктің даму қарқынын баяулатып отыр. Аймақтық деңгейде цифрландыру, ақпараттық ашықтық және институционалдық есептілік бағыттарын үйлестіру – Орталық Азияның болашақ дамуының негізгі векторларының бірі болуы тиіс. Бұл үдерістерге халықаралық серіктестік пен инвестициялар тарту да маңызды рөл атқарады, себебі шетелдік капитал мен технологиялар аймақтағы ашық экономикалық және саяси жүйенің нығаюына ықпал етеді.

Қазақстан тәжірибесі көрсеткендей, «орта держава» ретінде өзінің аймақтық беделін күшейту мен тұрақтылықты сақтау саяси реформалармен, әділеттілік қағидаттарымен және қоғамдық келісіммен тығыз байланысты. Президент Қ. Тоқаевтың саяси реформалары – билік пен қоғам арасындағы сенімді нығайтудың, институционалдық жауапкершілікті арттырудың нақты жолы. Бұл бағытта демократияландыру мен транспаренттілік елдің халықаралық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін арттыратын басты факторлар болып қала береді.

Болашақта Орталық Азия елдері бір-бірінің тәжірибесінен үйреніп, аймақтық ашықтықтың ортақ стандарттарын қалыптастыра алса, бұл тек саяси жүйелердің тиімділігін емес, сонымен қатар аймақтың экономикалық және гуманитарлық әлеуетін де арттыра түседі. Ашық, әділетті және цифрлық басқару мәдениеті – қазіргі заман талабы ғана емес, болашақ тұрақтылық пен дамудың кепілі. Саяси транспаренттілік – демократияландырудың айнасы, ал әділеттілік пен есептілік – заманауи мемлекеттің сенімді тірегі. Сол себепті Қазақстан бастаған реформалар бағыты бүкіл аймақ үшін үлгі бола алады. Әділеттілік, транспаренттілік және тұрақтылық қағидаттарына сүйенген саяси модель Орталық Азияны XXI ғасырда нағыз ашық, сенімді және серіктестікке негізделген өңірге айналдыра алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

Asian Development Bank (ADB). (2021). Strengthening Governance and Transparency for Sustainable Growth in Central Asia. Manila: ADB Publications.

Davletbayeva, Z., Bekish, U., Zagrebin, A. & Kuserbayev, A. (2025). A Competency Model of Inclusive Governance: A Human-Centered Approach to Civil Service in Kazakhstan. *Journal of Central Asian Studies*, 23(3), 105-120.

ESCAP (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific). (2023). E-Government Survey: Digital Transformation for Sustainable Development in Central Asia. UN Publications.

Khalilova, N. (2023). Open Data as a Driver for Green Investment in Uzbekistan: A Legal and Policy Perspective on the Global Right to Information Rating Index. Nordic Press.

Kudaibergenova, D. T. (2020). The Politics of Affect in Kazakhstan: Imagining the Nation through Transparency and Reforms. *Central Asian Survey*, 39(4), 499–517.

Kurmanov, B. (2021). Open Government in Central Asia. (PhD dissertation). Nazarbayev University, Graduate School of Public Policy.

Lee, H.-S., Chernikov, S. U., & Nagy, S. (2022). Motivations and Locational Factors of FDI in CIS Countries: Empirical Evidence from South Korean FDI in Kazakhstan, Russia, and Uzbekistan.

Lee-Jones, K. (2021). Regional Overview of Corruption and Anti-Corruption in Central Asia. Transparency International Helpdesk Report.

Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan. (2024). Digital Kazakhstan 2030: Progress and Challenges Report. Astana.

Нұрпейісов А., Жунусова Д. (2023). Қоғамдық кеңестердің ашықтығы мен тиімділігі: Қазақстан тәжірибесі. *Қоғам және Дәуір*, №3, 44–56.

OECD (2017). Towards an Open Government in Kazakhstan. OECD Public Governance Reviews.

OECD (2020). Transparent and Inclusive Stakeholder Participation through Public Councils in Kazakhstan. OECD Public Governance Reviews.

OECD (2024). Public Governance Reviews: Uzbekistan: Towards a More Modern, Effective and Strategic Public Administration. OECD Publishing, Paris.

OECD (2025). Public Governance Scan of Kazakhstan: Toward a More Agile, Responsive and Effective Public Administration. OECD Publishing.

Serikzhanova, A., Nurtazina, R., Serikzhanova, I., Bukharbay, B. & Taitorina, B. (2024). Evolving Political Cultures in Kazakhstan, Uzbekistan,

and Kyrgyzstan: Trends and New Paradigms. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 11(2).

Тоқаев Қ-Ж. К., (2022). Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы. Астана: Президент архиві баспасы.

Transparency International. (2024). *Corruption Perceptions Index 2024: Central Asia Regional Overview*. Berlin: Transparency International.

Turdiev, B. (2024). Enhancing Environmental Transparency in Uzbekistan: Legal Perspectives from the Aarhus Convention Framework. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 6(11), 27-34.

United Nations Development Programme (UNDP). (2023). *Digital Governance and Transparency in Central Asia: Regional Trends Report*. UNDP Regional Hub in Istanbul.

World Bank. (2022). *Open Data Readiness Assessment for the Republic of Kazakhstan*. Washington, DC: The World Bank.

REFERENCES

Asian Development Bank (ADB). (2021). *Strengthening Governance and Transparency for Sustainable Growth in Central Asia*. Manila: ADB Publications.

Davletbayeva, Z., Bekish, U., Zagrebin, A. & Kuserbayev, A. (2025). A Competency Model of Inclusive Governance: A Human-Centered Approach to Civil Service in Kazakhstan. *Journal of Central Asian Studies*, 23(3), 105-120.

ESCAP (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific). (2023). *E-Government Survey: Digital Transformation for Sustainable Development in Central Asia*. UN Publications.

Khalilova, N. (2023). *Open Data as a Driver for Green Investment in Uzbekistan: A Legal and Policy Perspective on the Global Right to Information Rating Index*. Nordic Press.

Kudaibergenova, D. T. (2020). *The Politics of Affect in Kazakhstan: Imagining the Nation through Transparency and Reforms*. *Central Asian Survey*, 39(4), 499–517.

Kurmanov, B. (2021). *Open Government in Central Asia*. (PhD dissertation). Nazarbayev University, Graduate School of Public Policy.

Lee, H.-S., Chernikov, S. U., & Nagy, S. (2022). Motivations and Locational Factors of FDI in CIS Countries: Empirical Evidence from South Korean FDI in Kazakhstan, Russia, and Uzbekistan.

Lee-Jones, K. (2021). *Regional Overview of Corruption and Anti-Corruption in Central Asia*. Transparency International Helpdesk Report.

Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan. (2024). Digital Kazakhstan 2030: Progress and Challenges Report. Astana.

Nurpeisov, A. & Zhunusova, D. (2023). Қоғамдық кеңестердің ашықтығы мен тиімділігі: Қазақстан тәжірибесі [Transparency and effectiveness of public councils: experience of Kazakhstan]. Қоғам және Дәуір, №3, 44–56.

OECD (2017). Towards an Open Government in Kazakhstan. OECD Public Governance Reviews.

OECD (2020). Transparent and Inclusive Stakeholder Participation through Public Councils in Kazakhstan. OECD Public Governance Reviews.

OECD (2024). Public Governance Reviews: Uzbekistan: Towards a More Modern, Effective and Strategic Public Administration. OECD Publishing, Paris.

OECD (2025). Public Governance Scan of Kazakhstan: Toward a More Agile, Responsive and Effective Public Administration. OECD Publishing.

Serikzhanova, A., Nurtazina, R., Serikzhanova, I., Bukharbay, B. & Taitorina, B. (2024). Evolving Political Cultures in Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan: Trends and New Paradigms. Journal of Ethnic and Cultural Studies, 11(2).

Tokayev, K. K. (2022). Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы [New Kazakhstan: the path of renewal and modernization]. Astana: Prezident arhivi baspasy.

Transparency International. (2024). Corruption Perceptions Index 2024: Central Asia Regional Overview. Berlin: Transparency International.

Turdiev, B. (2024). Enhancing Environmental Transparency in Uzbekistan: Legal Perspectives from the Aarhus Convention Framework. The American Journal of Political Science Law and Criminology, 6(11), 27-34.

United Nations Development Programme (UNDP). (2023). Digital Governance and Transparency in Central Asia: Regional Trends Report. UNDP Regional Hub in Istanbul.

World Bank. (2022). Open Data Readiness Assessment for the Republic of Kazakhstan. Washington, DC: The World Bank.